

МОВОЗНАВСТВО ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК 316.77:373.5:82

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-101-1-55-58

Володимир ЛАВРЕНЧУК,кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри суспільно-гуманітарної освіти
Рівненського ОШПО**Марія ЛАВРЕНЧУК,**методистка кабінету
суспільно-гуманітарних предметів Рівненського ОШПО

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті зроблено спробу дослідити сучасні моделі літературної комунікації змісту літературної освіти в контексті Нової української школи. Дефініції «модель», «літературна комунікація» тлумачаться з точки зору сучасної методики навчання літератури. Дефініція «літературна комунікація» вживається у значенні «роблю спільним, зв'язую суб'єкт автора як адресанта мовлення», а читача – як адресата діалогу. Наводяться приклади компаративної та інтерпретаційної моделей навчання літератури. Літературний художній дискурс розглядається як модель інтертекстуальності та інтерпретації.

Ключові слова: соціальні комунікації, художня література, компаративний аналіз, інтертекстуальний аналіз.

В статье сделана попытка исследовать современные модели литературной коммуникации содержания литературного образования в контексте Новой украинской школы. Дефиниции «модель», «литературная коммуникация» толкуются с точки зрения современной методики обучения литературы. Дефиниция «литературная коммуникация» употребляется в значении «делаю общим, связываю субъект автора как адресанта речи», а читателя – как адресата диалога. Приводятся примеры компаративной и интерпретационной моделей обучения литературы. Литературный художественный дискурс рассматривается как модель интертекстуальности и интерпретации.

Ключевые слова: социальные коммуникации, художественная литература, компаративный анализ, интертекстуальный анализ.

This article presents the modern models of communication according to the new state standards of the complete general secondary education. The author provides examples of the comparative and interpretive models of teaching the literature. The literary artistic discourse is shown as a model of the intertextuality and interpretation.

Evaluating of the artistic phenomena (ability to make a personal choice) became a significant trend. To find out with the help of fiction the key aspects of the human existence, to identify the significance of the content and the aesthetic value in the works of the mass and elite culture is of the great necessity for the reader now. But the evaluation of the aesthetic aspect is not possible without representation of the few similar works of art. Thus, analyzing the work of fiction, a comparative approach is needed. Consequently, the comparative approach is the second important conceptual background.

The increasing worldwide interpenetration of literatures led to the difficulties in the literary studies research. The isolated analysis of the literary works, the authors, the schools of literary theory and directions could not provide full, precise and reliable results any more. Thus, the international context and inter-literary relations should necessarily be considered, the appropriate methodology for detection and describing such relations must be developed.

Literary comparative studies can be regarded as the methodical art. It detects the connecting bonds of analogies, affinity and influence, makes literature closer to another forms of expression and knowledge. It brings facts and works of literature together, and it doesn't matter whether they are close or apart in space and time. If they belong to different languages or cultures, are of the same tradition – all this will be done to describe, to understand and to evaluate them in the best way.

Key words: social communication, literature fiction, comparative analysis, intertextual analysis.

Постановка проблеми. Як відомо, комунікація в суспільстві не лише здійснюється за певними законами, в межах віками відпрацьованих моделей, усталених форм, а й виявляє ідеально змістовий аспект взаємодії, сприяє обміну інформацією в процесі спілкування. Зв'язки мислення і мовлення втілюються передусім у процесах породження і сприйняття мовлення, які зі свого боку відбуваються за певними мисленнєво-мовленнєвими законами і правилами.

Визначення літератури як сукупності архетекстів, на думку О. Біличенко, є надто вузьким із погляду літературної комунікації, що не дає змоги досягнути її феномен у широкому розумінні. Читач, сприймаючи та інтерпретуючи текст, долучається до «великого діалогу» культур. У цьому разі комунікативний процес – це пізнання художнього світу письменника, діалог із його ціннісними смислами, усвідомлення його світовідчуття. Текст є текстом культури, в якому відбувається явище літературної комунікації. Читач досягає духовну атмосферу культурної епохи й авторську модель світу [2].

Таким чином, спілкування людей – складний процес взаємодії особистостей у конкретному часовому й просторовому вимірах. Будь-які стосунки людей із використанням мови мають чимало спільних ознак, що й дозволяє стверджувати про спілкування як універсальну категорію.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним проблемам створення моделей літературної комунікації в закладах освіти присвятили свої роботи О. Ісаєва [3], Д. Наливайко [8], В. Шуляр [10], Р. Якобсон [11], Г. Яусс [12]. Комплексний аналіз специфіки літературної комунікації в літературі для дітей та юнацтва здійснила у своєму дисертаційному дослідженні У. Баран [1], а питання взаємодії суспільства й основних суб'єктів літературного процесу – авторів літературних творів, читачів, видавців розглядає О. Харитоненко [9]. Особливості соціокомунікаційного підходу до проблем художньої літератури та літературної комунікації розглядає О. Біличенко [2].

Однак, незважаючи на представлені вище праці, проблема дослідження літературної комунікації між здобувачем освіти, художнім твором та автором на сьогодні залишається актуальною й недостатньо дослідженою, що й спонукало нас до написання означеної статті.

Мета статті – розглянути літературну комунікацію як специфічну форму взаємодії здобувачів освіти у процесі пізнавальної діяльності та виокремити її основні моделі; довести, що процес взаємопроникнення художніх текстів, літератур унеможливує ізольоване вивчення літературних творів.

Виклад основного матеріалу. Літературознавча енциклопедія трактує термін «комунікація» як «процес співтворчості автора та реципієнта в будь-яких просторово-часових вимірах, коли між ними спрацьовує сподіваний «горизонт очікування», формується ефективне комунікативне поле при збереженні кожного його елемента» [7].

У сучасній школі здобувачам освіти пропонують такі основні моделі літературної комунікації: емоційно-ціннісну, інтерпретаційну, інтертекстуальну, компаративну.

Щодо структури літературної комунікації, то виокремлюють три її основні етапи: передкомунікативний, комунікативний і посткомунікативний. Розглянемо кожен із них докладніше.

Передкомунікативний етап передбачає підготовку до сприймання тексту: читач налаштовується, концентрує увагу, активізуються різні типи мислення й уяви, він занурюється у свої думки, почуття, спогади. Про готовність особистості до комунікації свідчать самосвідомість і рефлексія.

Комунікативний етап починається з читання тексту, тобто відбувається первинне ознайомлення зі світом автора. У процесі читання здійснюється

взаємозв'язок між експресією й імпресією, емоціями і когнітивною діяльністю. Читацьку реакцію зазвичай прогнозує письменник, що стає передумовою естетичного сприймання. Для даного етапу важливим є рецептивно-емоційний аспект комунікації.

З обміну емоціями, враженнями й думками починається майбутній діалог, який і буде *посткомунікативним етапом* [2].

Варто зауважити, що комунікація здійснюється за певними законами, названими Й. Стерніним «законами спілкування», які віддзеркалюють закономірності процесу спілкування та комунікативні традиції певного етносу:

- закон дзеркального розвитку суспільства;
- закон залежності ефективного спілкування від комунікативних зусиль;
- закон ритму спілкування;
- закон мовленнєвого самовпливу;
- закон емоційного пригнічування логіки;
- закон мовленнєвого поглинання емоцій та ін. [5].

Знання означених вище комунікативних законів та вміння використовувати їх у процесі здійснення літературної освіти, а якщо необхідно, то й протистояти їм, – важлива складова комунікативної компетенції освіченої людини.

Сучасна методика вивчення літератури базується на принципах формування всебічно розвинутої особистості – читача з високим естетичним смаком, починаючи від залучення до процесу читання (5–6 кл.), системного читання (7–9 кл.) й аж до читання та мислення вищого рівня (10–11 кл.) – критичного читання та критичного (глобального) мислення. У зв'язку з цим метою сучасного шкільного курсу літератури є забезпечення належного рівня комунікативної компетенції учнів, що передбачає взаємодію учителя та учнів, що допомагає сформувати в дітей предметні та ключові компетентності в процесі здійснення літературної освіти, здійснення комунікативного аналізу художніх текстів, наявність сучасних моделей літературної комунікації та створення на уроці мовленнєвих ситуацій, застосування інтерактивних методів навчання, виокремлення для учнів комунікативних статусних ролей тощо.

Розглянемо емоційно-ціннісну модель літературної комунікації, яка прийшла на зміну аксіологічній, адже нова українська школа базується передусім на засадах емпатії, життєвих компетентностях, наскрізному формуванні цінностей, важливих умінь ХХІ століття, серед яких насамперед варто виокремити емоційний інтелект. При цьому актуальності набувають оцінка мистецьких явищ (уміння робити особистісний вибір); нагальна потреба читача виявити ключові концепти людського буття через художній твір, актуальність змісту, естетичну цінність творів масової та елітарної культури. Проте естетичну оцінку неможливо уявити без компаративного підходу (порівняльного) до аналізу художнього твору, а тому важливою концептуальною засадою є компаративний підхід.

Виокремлюючи інтерпретаційну та інтертекстуальну моделі літературної комунікації, варто відзначити феномен мистецького дискурсу, пов'язаного із давньою традицією у живописі палімпсестів. У зв'язку з цим презентуємо історію ікони Святого Стефана храму Національного університету «Острозька академія». Ця ікона є яскравим і дивним прикладом палімпсесту як явища духовної культури та водночас явищем прояву інтертекстуальності мистецького дискурсу.

Ікона походить із палацу князів Сангушків (м. Славути). На початку XVII ст. художник написав образ святого Стефана. Згодом це зображення заґрунтували і зобразили Христа-Пантократора. У роки «червоного терору» більшовики вдерлися до палацу, жорстоко розправилися із 75-річним князем Романом Сангушком, а ікону пошматували як непотріб і викинули на вулицю. Проте іконі не судилося загинути. 70 років потому реставратор Острозької академії Микола Бендюк помітив, що ґрунтовка (левкас), яка розділяла два образи після більшовицького розстрілу, ніби зникла: Стефан затуляє вуста Христу-Пантократору, хоча за законами логіки і фізики друге зображення перебиває перше. Жест Святого Стефана символічний – він демонструє явище нерукотворності Божественного начала, а з погляду художнього дискурсу – прояв інтертекстуальності, взаємного проникнення архтексту, прототексту, мегатексту, алюзій та одухотвореності: на текстуру (полотно) накладалася рука одного майстра, пензель іншого художника, енергія від обійстя князів Сангушків, буревій революції, свинцевий опік куль, тепло долонь, які оберігали цю ікону. Логічно, що виникає етап, пов'язаний із потрапуванням, інтерпретацією даного явища, в якому беруть участь автор, образи святих, читач-інтерпретатор, читач-співучасник. Можливо, Ісус із затуленими вустами символізує мовчання під час гоніння на церкву. Прикриваючи вуста Христа, Святий Стефан ніби рятує Слово Боже від нападу варварів-більшовиків, що намагалися його знищити. І як не дивно, святою це вдалося, оскільки жодна куля не влучила в лик Христа.

«Усе пізнається в порівнянні», – зауважив свого часу геніальний Конфуцій (близько 551–479 рр. до н. е.). Загальносвітовий характер взаємопроникнення літератур, що постійно посилювався, закономірно ускладнив завдання літературознавчого дослідження. Ізольоване вивчення творів, авторів, літературних шкіл, напрямів тощо вже не могло дати не лише вичерпних, а й відносно повних надійних результатів. Таким чином, урахування міжнародного контексту, міжлітературних зв'язків, вироблення відповідної методики їх виявлення та опису стали нагальною потребою.

Літературний процес, який здійснюється через сукупність взаємозумовлених національних літературних і міжлітературних зв'язків і сходжень, в якому знаходить вираження поступового руху світова література, є предметом порівняльного вивчення, коли зміст і завдання сучасної літературної освіти, шляхи вивчення художнього твору, методи й прийоми його аналізу пов'язані між собою. Тому необхідно зважати на те, що в умовах, коли в школі вивчається українська, російська й зарубіжна література, відбувається духовна інтеграція цих предметів.

На уроках літератури тексти творів зарубіжних письменників вивчаються в перекладах. Тому основною методикою аналізу тексту стає компаративістика.

Що ж таке літературна компаративістика? Це передусім методичне мистецтво, оскільки воно віднаходить сполучні зв'язки аналогій, спорідненості та впливу, наближає літературу до інших форм вираження і знання, або факти і літературні тексти між собою, віддалені чи близькі в часі й просторі, якщо тільки вони належать кільком мовам чи культурам, знаходяться в руслі однієї і тієї ж традиції, заради того, щоб найкращим чином їх описати, зрозуміти й оцінити.

Означена літературознавча галузь має складну історію. Незважаючи на її відносно «молодість» (трохи більше 150 років), досвід використання компаративістичних елементів відомий ще з часів античності. За свідченням Д. Наливайка [8], зіставлення літературних явищ у художніх творах спостерігається вже у VI – V ст. до н.е. Як приклад – суперечка між Есхілом та Евріпідом у «Жабах» Аристофана (405 р. до н.е.) про те, як зображувати людину в літературі, тобто якою вона має бути чи якою вона є, а також «Порівняльні життєписи» Плутарха. Елементи компаративістики наявні також у теоретичних працях-поетиках, зокрема в «Поетиці» Арістотеля трагедію зіставлено з епосом, а епос – з історією.

Актуалізація античності сприяла появі в добу Відродження низки порівняльних досліджень, в яких часом зіставлялася творчість грецьких і латинських письменників, при цьому пріоритет надавався першим. Порівнювали також Вергілія та Гомера, Данте і Петрарку (в контексті античності) та ін. Крім того, слід зауважити, що якщо у XV ст. у Європі превалювала латинська мова, то у XVI провідні позиції вже посідали мови національні (італійська, англійська, французька та ін.), якими на досить високому рівні писалися тодішні художні твори. Так виникла потреба порівнювати ці твори з античними зразками, а ключовою метою стало доведення того, що нові твори, написані національними мовами, не поступаються класичним творам, а в деяких випадках – навіть кращі за них.

Для XVIII ст. було притаманне посилення інтересу до національних літератур та поява узагальнюючих праць з історії європейської літератури. Так, Вольтер у «філософських листах» досить упереджено знайомить французів із літературною Англією та Шекспіром, а просвітителі, як-от Д. Дідро та Ж.-Ж. Руссо, використовують порівняльні методи досліджень. Однак раціоналізм Просвітництва дещо гальмує розвиток компаративістських студій.

XIX ст. відзначилося інтенсивним політичним, суспільним і культурним розвитком, що створює сприятливу атмосферу для міжнародного обміну культурними цінностями. Як наслідок – Й. В. Гете у 1829 р. вводить в обіг термін «світова література». Саме в цей час компаративістика формується як наука [6, с. 39].

Особливо помітною літературна компаративістика стає у 70–90-ті роки XIX ст., коли більшість праць, присвячених проблемам впливів, з'являється у Франції. При цьому акцент робився на романо-германські зв'язки. Предтечею компаративістики як дисципліни вважається датський учений Г. Брандер, автор фундаментальної шеститомної праці «Головні течії у європейській літературі XIX століття». Цей час є також піком творчої діяльності О. Веселовського – видатного російського компаративіста, фольклориста, міфолога, засновника історичної поетики, «яка в семи своїх протиріччях і незакінченості є найграндіознішою спробою історико-літературного синтезу на базі літературознавства XIX століття». До цієї ж школи належить П. Ван-Тігем, професор Сорбони, відомий теоретик, автор праць «Синтез в історії літератури. Порівняльне літературознавство і загальна література» (1925), «Історія літератур Європи та Америки від народження до наших днів» (1945), «Романтизм у європейських літературах» (1948), також першою в історії компаративістики підручника (1931),

де представлено історію нового напрямку, його принципи, завдання, методи; доведено, що літературна компаративістика «входить до складу історії кожної національної літератури, розкриваючи на будь-якому етапі розвитку останньої зв'язки цієї літератури з літературами інших народів» [6].

Світова філологія переживає сьогодні своєрідний «компаративістичний бум». Паралельно з інтенсивним розвитком наук у «класичних» для неї країнах, пошуком якісно нових технологій порівняльного вивчення літератури відбувається поширення компаративістики в усіх розвинених країнах світу. Спостерігається активне засвоєння компаративістикою нових наукових концепцій (феноменології, герменевтики та ін.), різного ступеня звернення порівняльного літературознавства до теорій рецептивної естетики й інтертекстуальності (приміром, «компаративістика як інтертекстуальність – чи не найширша ділянка порівняльних досліджень»).

Як зазначає С. І. Коваленко, компаративістика як метод:

- допомагає учням усвідомити закономірність дослідження генетичних і типологічних явищ різних національних літератур;
- стимулює в них розвиток пізнавального інтересу, активізує мислення;
- активізує застосування учнями набутих знань, створюючи базу для дослідження нових літературних фактів та явищ;
- навчає тематико-конкретизованому опрацюванню обсягових навчальних текстів, розумінню художніх образів у широкому культурологічному контексті;
- формує полікультурний гуманістичний світогляд учнів, виховує у них почуття національної гідності, загальнолюдські цінності [4].

Отже, літературна компаративістика неабияк підвищує наукову цінність історико-літературних досліджень національної літератури порівняно з попередніми студіями, а використання порівняльного аналізу художніх творів допомагає реалізувати завдання сучасної літературної освіти, підвищити загальнокультурний рівень розвитку учнів, сформувати в них стійкі уявлення про різноманітність світу, виховати толерантне ставлення до людей.

Таким чином, художня література долучена до складної системи зв'язків, як-от: людська діяльність – комунікаційна діяльність (література) – художній твір. При цьому ефективність літературної комунікації з позицій загальної теорії соціальних комунікацій визначається наявністю в автора і реципієнта певної спільної системи образів – асоціацій, яка надає змоги літературному твору зберігати своє конвенційно-інформативне значення. Вона створюється реальністю, належить до асоціативного фонду суспільства, культури. І автор, котрий створює асоціативний образ, і суб'єкт, який його сприймає, в акті літературної комунікації ґрунтуються на спільному соціально-комунікаційному фонді. Саме тому літературна комунікація є ефективною, забезпечує комунікаційний зв'язок між автором і його аудиторією.

Висновки. Зауважуючи на складності сучасних процесів трансформації системи комунікації, що вплинули на зміни в літературному просторі, зазначаємо, що головним результатом було значне розширення літературного комунікаційного простору, зникнення меж між офіційною та неофіційною сферами літературної комунікації.

Між розумінням і нерозумінням художнього тексту існує досить значна проміжна сфера. Відмінність у тлумаченні творів мистецтва – явище звичайне, органічно притаманне мистецтву. Саме із цим пов'язана здатність мистецтва «контактувати» з читачем та надавати йому саме ту інформацію, якої він потребує і до сприйняття якої підготовлений.

Сприймання літературного твору – надзвичайно важливий елемент літературної комунікації. Воно здійснюється через розуміння смислу художнього твору, його прочитання в контексті епохи, історії, соціальної реальності, художньої культури, суспільної думки. Даний аспект літературної комунікації передбачає розуміння: історичної реальності, яка зображена автором; реальності, сучасної реципієнтові; автора, його особистості; суті того, що він хотів сказати, і того, що він уже сказав; смислу тексту художнього твору; духу культури, яка відображена в тексті, художньої концепції твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баран У. Комунікація у літературі для дітей та юнацтва : рукопис дисертації «Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на матеріалі сучасної німецькомовної прози)». – Львів, 2016. – 234 с.
2. Біличенко О. Л. Літературна комунікація як об'єкт загальної теорії соціальних комунікацій / О. Л. Біличенко // Вісник ХДАК. – Вип. 46. – 2014. – С. 26–32. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/haks_k_2015_46_5.pdf (дата звернення: 20.12.2019).
3. Ісаєва О. О. Формування читача-інтерпретатора в сучасній українській школі / О. О. Ісаєва // Дивослово. – 2016. – № 2 (707). – С. 25–27.
4. Коваленко С. І. Використання елементів компаративного аналізу на уроках української літератури для розвитку полікультурної компетентності учнів / С. І. Коваленко // Таврійський вісник освіти. – 2016. – № 4 (56). – С. 238.
5. Комунікація – найскладніша діяльність людини. URL: <http://moodle.ipk.kpi.ua/moodle/mod/resource/view.php?id=40743> (дата звернення: 10.12.2019).
6. Кшевецький В. С. Порівняльне літературознавство : навч.-метод. посіб. / В. С. Кшевецький. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2012. – 140 с.
7. Літературознавча енциклопедія: в 2 т. / упор. Ю. І. Ковалів. – Київ : Академія, 2007. – Т. 1. – С. 512.
8. Наливайко Д. Література в системі мистецтва як галузь порівняльного літературознавства / Д. Наливайко // Слово і час. – 2003. – № 6.
9. Харитоненко О. І. Засоби масової комунікації: література і суспільство : навчально-методичний комплекс / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 72 с.
10. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури : теорія, методика, технологія : монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 876 с.
11. Якобсон Р. Лінгвістика і поезика / Р. Якобсон // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996.
12. Яусс Г. Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Г. Р. Яусс // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 278–308.

Дата надходження до редакції: 20.01.2020 р.